

===== Nagy Róbert =====

/// Pozícióharcok a magyar filmgyártásban az 1956 utáni megtorlás időszakában

A Budapest Filmstúdió felemelkedése

A piacgazdaságban egy vállalkozás indításának legfontosabb feltétele, hogy rendelkezésre álljon a szükséges pénztőke. Az államszocializmusban azonban az állam volt a pénztőke egyetlen forrása, amelyhez csak a kapcsolati hálókon keresztül lehetett hozzáférni.¹ Ezen hálózatok a kívülállók számára rejtetten működtek. Ugyanakkor az állambiztonság is kiemelt jelentőséget tulajdonított annak, hogy a megfigyelték milyen összeköttetésekkel rendelkeztek, így dokumentumaik hiánypótló forrásként szolgálhatnak.

Az 1956-os forradalom és azt követő emigrálások, letartóztatások, elbocsájtások alaposan átrajzolták a filmes kapcsolati hálózatokat. Az ezekben az években kialakuló érdekszövetségek évtizedeken át meghatározták a magyar filmgyártást. Kiemelt jelentőséggel bírt Várkonyi Zoltán és Nemeskürty István barátsága, együttműködése. Kettejük pályája, illetve a Budapest Filmstúdió felemelkedésében játszott szerepük jó kiindulópontként szolgálhat a korszak filmes kapcsolati rendszereinek feltérképezésére.

== Az 1956 utáni megtorlás időszaka

Az 1956-os forradalmat követő zűrzavaros években a magyar filmszakmában számos ügynök tevékenykedett. Jelentéseikből felvázolható a filmgyártás átalakulása. A különböző filmes körökről „Budai” fedőnéven jelentő Bencsik Imre² – alapos, lényegre

1 == Sik, 2012: 112–113.

2 == Bencsik Imre (1924–1993) forgatókönyvíró. „Budai” fedőnéven jelentett 1957 és 1977 között. Bencsik 1948 és 1953 között a Maflimnél, 1957 és 1959 között pedig a Budapest Filmstúdiónál dolgozott, később a Magyar Televíziónál helyezkedett el. 1953 és 1980 között a Vidám Színpad dramaturgja. Néhány forgatókönyve: *Gerolsteini kaland* (1957); *Nehéz kesztyűk* (1957); *Razzia* (1958); *Két emelet boldogság* (1960); *Kár a benzinnért* (1964); *A koppányi aga testamentuma* (1967); *A Hamis Izabella* (1968).

törő jelentéseket írt. Bencsik 1948 óta dolgozott forgatókönyvíróként, 1957 elején került a Híradó- és Dokumentumfilmgyárba. Ekkor kelt jelentésében a következőképpen foglalta össze a magyar filmgyártásban uralkodó állapotokat: „Míg 1956 októberéig az volt a jellemző a filmszakmára, hogy játékfilmek egyedül a Hunniában készültek s az ottani gyártás is lényegében egyetlen ember, vagy csoport kezében volt, addig a mostani helyzetre az a legjellemzőbb, hogy ez a monopólium minden átmenet nélkül megszűnt [...] mindezen felül pedig lényegesen meggyengült a felettes hatóság, a filmfőigazgatóság, illetve a minisztérium befolyása a filmgyártásra. Ebben a még folyékony állapotban egyre hevesebb küzdelem folyik egyesek részéről új, vezető pozíciók megteremtésére és megszerzésére. Ezekért az új pozíciókért harcolnak részint a hatalmukat veszített emberek, részint olyan elemek, akik már régebben szorultak ki a szakma vezetéséből, részint pedig olyanok, akik újonnan lépnek fel vezető igénnyel.”³

A pozícióharcot fokozta a megtorlástól való rettegés. Alig akadt olyan filmes, aki kisebb-nagyobb mértékben ne lett volna érintve az 1956-os forradalomban, jellemzően a filmgyár forradalmi tanácsában betöltött szerepe miatt, vagy az eseményeket dokumentáló forgató stáb tagjaként. Rossz előjel volt, hogy 1957 januárjában hazatért Moszkvából a Rákosi-korszak népművelődési minisztere, a filmgyártást egykor vaskézrel irányító Révai József. Maga mögött tudva a Kreml keményvonalasait, Révai a megtorlás fokozását követelte.⁴

A Hunnia Filmstúdióban mindenki megpróbált egy-egy klikk védelme alá kerülni, egymás után alakultak, majd bomlottak fel a különböző szövetségek. A klikkesedés egyik fontos célja volt, hogy a Hunniától független játékfilmstúdiók jöjjenek létre, és ez a törekvés rövid ideig a Művelődésügyi Minisztériumból is biztatást kapott.⁵ Az elképzelések szerint a Hunnia mellett két új játékfilmstúdió alakul: egyrészt kivált volna belőle a pasaréti műteremkomplexum, másrészt a Könyves Kálmán körüli Híradó- és Dokumentumfilmgyár is bekapcsolódott volna a játékfilmgyártásba. „Budai” jelentése szerint a pasaréti részleg különválásának legfontosabb háttérembere a kitűnő szervező Bacsó Péter volt, aki elsőként egykori tanárát, Hont Ferencet, a Színház- és Filmművészeti Főiskola főigazgatóját szemelte ki a reménybeli új stúdió élére. Az ügyben Bacsó mellé állt barátja és örök szövetségese, Makk Károly, valamint a korszak két ünnepezt rendezője, Várkonyi Zoltán és Fábri Zoltán.⁶ Mivel Fábri lett a játszma előtérbe tolt figurája, a szervezkedőkre az állambiztonsági jelentésekben gyakran Fábri-csoportként hivatkoznak. A terv azonban idő előtt kitudódott. A Hunnia vezetősége nem tűrhette, hogy egyeduralmát egy ilyen veszélyes konkurencia törje meg. „Március végén [...] az igazgató felmondott Lénárt Istvánnak, a Fábri-csoport

3 = = ÁBTL 3.1.2. M-37130. 32–34. Jelentés, 1957. január 20.

4 = = Romsics, 2010: 406.

5 = = Varga, 2008.

6 = = ÁBTL 3.1.2. M-37130. 32–34. Jelentés, 1957. január 20.

vezető gyártásvezetőjének és Bacsó Péternek, a Fábri-csoport egyik dramaturgjának” – jelentette „Budai”.⁷

További retorziók nem történtek, de a többi „összeesküvő” sem érezhette magát biztonságban. Várkonyi Zoltán helyzete – ettől az esettől eltekintve is – rendkívül labilis volt. „Budai” így összegzi a Várkonyival történeteket: Az ötvenes évek első felében „úgynevezett »vonalas« filmeket készített [...] 1955-ben egyik napról a másikra megváltozott, »vonalas« rendezőből a párt éles kritizálójává vált. Egyik szervezője volt az emlékezetes memorandumnak,⁸ majd elkészítette (1956 nyarán) a Keserű igazság című filmet, amely lényegében szenvedélyes bírálata a párt káderpolitikájának, de még az ÁVH-nak is, olyan éllel, hogy a filmet nem is lehetett bemutatni. [...] mértéken felül be van ijedve, hogy kimarad a Hunniából, és kapkodós erőfeszítéseket tesz, hogy egy filmhez jusson. Csak egyre nem hajlandó: pártos témát csinálni. Egyenlőre legalábbis makacsul hajtogatja, hogy nem vállal semmilyen politikai témát, mert ő »ráfizetett a vonalas témákra«, mindig hagyta magát rábeszélni, eközben Fábry meg Makk más témákkal nemzetközi hírt szereztek maguknak.”⁹ Várkonyi „ijedtsége” nem volt alaptalan. A további két betiltott film rendezője, Banovich Tamás és Kalmár László nem jutott filmhez az elkövetkező években.¹⁰

Végül az 1957-es átalakítási kísérleteknek az egyetlen hozadéka az lett, hogy a Híradó- és Dokumentumfilmgyár – amelyet ez évben Budapest Filmstúdióra neveztek át – jogot kapott évi négy játékfilm elkészítésére.¹¹

A Könyves Kálmán körút és az Üllői út által határolt tömbben elhelyezkedő filmgyár számos névváltozáson ment át az idők folyamán. Története még az 1910-es években, a magyar némafilm felfutásának idején kezdődött. Ekkor a Pedagógiai Filmgyár működött itt, amely nevéhez híven elsősorban ismeretterjesztő filmeket készített, majd 1924-től szoros állami kontroll alá kerülve, Magyar Filmiroda néven gyártotta a filmhíradókat. 1933-ban bővítésen és modernizáción esett át, így alkalmassá vált egész estés játékfilmek készítésére. A filmgyártás fellegvárának számító Hunnia azonban olyan szívó hatást gyakorolt a producerekre, színészekre és filmes szakemberekre, hogy a Filmiroda játékfilmes kapacitása kihasználatlan maradt. 1935 őszén azonban a kor sztárrendezője, Székely István összeveszett a Hunnia igazgatójával, és a Filmirodához szerződött, ahol leforgatta életművének egyik legfontosabb filmjét, a *Café Moszkvát*.¹² A jelentős presztízsnövekedést kihasználva, a Filmirodában felgyorsultak az események, és a Könyves Kálmán körúti műtermek is kivették részüket

7 = = ÁBTL 4.1. A-1204. 43. Jelentés, 1957. május 13.

8 = = 1955 októberében a párttag írók és művészek memorandumot intéztek a Magyar Dolgozók Pártja vezetőségéhez, amelyben a szabad alkotói légkör megteremtését és a demokratikus átalakulást követelték.

9 = = ÁBTL 3.1.2. M-37130. 80–82. Jelentés, 1957. október 30.

10 = = Varga, 2008: 36.

11 = = Varga, 2008: 19–21, 25.

12 = = Székely, 1978: 141–145.

a magyar hangosfilmgyártás nagy korszakából. Azonban a második világháborút követő években a Híradó- és Dokumentumfilmgyárra átnevezett stúdióban felszámolták a játékfilmgyártást.

A kiépülő államszocialista rendszer fontosnak tartotta, hogy kommunista szellemben nevelt fiatalokkal töltsék fel a filmgyártás kulcspozícióit, megtörve így a Horthy-korszakban szocializálódott „öregek” befolyását. A Színház- és Filmművészeti Főiskolán 1950-ben végzett rendezői osztály¹³ jelentős részét a Központi Dramaturgiára irányították, ahol a filmek megszületéséről döntöttek, mivel a forgatókönyvet tekintették a film legfontosabb összetevőjének. A szocialista rendszer szempontjából az 1950-es osztály volt az „élcsapat”. Az egy évvel később, 1951-ben végzett rendezői osztályt¹⁴ viszont szinte teljes egészében a Könyves Kálmán körútra vezényelték, hogy a híradófilm-készítés is kommunista szellemben történjen. Ezek a fiatalok nagyon rosszul jártak, többségük a filmhíradógyártásban ragadt, vagy örök asszisztenssé vált a nagy nevek árnyékában. Ha az 1950-es osztály volt az „élcsapat”, az akkori 51-eseket méltán nevezhetjük az „elveszett osztálynak”.

1957-ben azonban a Budapest Filmstúdió lehetőségei kiszélesedtek. A gazdasági irányítást a jelentős tapasztalatokkal rendelkező Gottesmann Ernő vette át, akit az állambiztonság egy összefoglaló jelentésében a következőképpen jellemeztek: „Közismert »régii szakember«, aki számos kérdésben nem ért egyet a népi demokráciával, ennek ellenére rendkívül tárgyilagos volt az ellenforradalom idején. Ellenzett mindenféle túlkapást. Munkáját minden körülmények között a legjobb tudása szerint végezte és végzi ma is.”¹⁵ A Budapest Filmstúdióban újonnan felállított játékfilmes dramaturgia élére a Hunniából áthívott Bencsik Imre került. 1957. szeptemberi ügynökjelentéséért demeshosszabban idézni, mivel észrevételei és megoldási javaslatai később, finomított formában visszaköszönnek az MSZMP Politikai Bizottságában vitára bocsájtott minisztériumi jelentésben:

„...az ellenforradalmi erők az állami filmgyártás megindulásának pillanatától működnek a filmgyárban, amikor ugyanis az államosított Hunnia átvette a régi szakma rendezőit, akik lényegében megszakítás nélkül azóta is ellenállnak az állami és pártirányításnak, s 1956 nyarától kezdve egyre nyíltabb támadásba mentek át, sajnos karöltve az időközben felnőtt, állítólag »marxista« nevelésű fiatalokkal (Makk, Bacsó, Kovács, Szász, Banovits stb.). Ezen a helyzeten lényegében nem tudtak sokat változtatni a Hunnia élére egymás után kiküldött igazgatók és művészeti vezetők sem (Révai Dezső, Hont, Háty, Both, Simon Zsuzsa, Bányász stb.). És ha vannak is a Hunniában kommunista fiatalok, olyan nyomasztó szakmai és ideológiai kisebbségben vannak, hogy félő,

13 == A legismertebbek: Bacsó Péter, Fehér Imre, Kovács András, Nádasy László, Révész György, akik rendezőként, és Hildebrand István, aki operatőrként végzett, de ugyanehhez az osztályhoz tartozott az egy évet csúszó Makk Károly is.

14 == Bánk László, Jancsó Miklós, Koza Dezső, Mészáros Gyula, Takács Gábor, Teuchert József.

15 == ÁBTL 4.1. A-1204. 74. 113. Jelentés, 1958. március 4.

hogy felszívódnak az ellenforradalmi tömbben. Véleményem szerint a szilárd és okos felső vezetésen kívül a helyzetet az oldhatja meg, ha a Hunnián kívül és tőle függetlenül sikerül felnevelni egy szakmailag is versenyképes kommunista művészgárdát, amely pusztán jelenlétével már megszüntethetné a Hunniabeli reakciós rendezők zsarolási lehetőségét. Ez az új kommunista művészgárda a Budapest Filmstúdióban jöhet létre és nevelődhet fel, kedvező körülmények között és csak úgy, ha a vezetés éberrel vigyáz ennek a gárdának az eszmei tisztaságára, és szilárdságára. Ezért fontos, hogy már most, a kezdetnél szemmel tartjuk a Budapest Filmstúdió személyi összetételét, visszaszorítsuk és megsemmisítsük a reakciót.”¹⁶

1956-ban nemcsak a „régiszakma rendezői” kompromittálódtak, hanem a kommunista szellemben nevelt „elcsapat” is. Félelem járta át a filmszakmát, amikor a filmfőigazgatót, Újhelyi Szilárdot Nagy Imrével együtt Romániába hurcolták, majd 1957 elején Háy Gyula író, az egykori fődramaturgot, valamint Teuchert József gyártásvezetőt is letartóztatták.¹⁷ A letragikusabb momentum az volt, amikor a „marxista nevelésű” fiatalok egyikét, a színész Földes Gábort kivégezték.¹⁸ Azonban a széles körű megtorlások végül elkerülték a filmszakmát. Egyrészt, mert kevés volt a szakember, és a nagyarányú bebörtönzések megbénították volna a filmgyártást. Másrészt a filmkészítés hosszadalmas, számos alkotó bevonását igénylő folyamat, így sokkal jobban kontrollálható, mint más művészeti ágak.¹⁹ A minisztériumban azonban mégis azt gondolhatták, hogy valamit tenni kell ezzel az „ellenforradalmi” fészekkel.

A vetélytárs megteremtése nem ment könnyen. Hiába kapta meg a Budapest Filmstúdió a játékfilmgyártás jogát, tapasztalt rendezők hiányában nem tudott élni a kínáló lehetőséggel. Az 1957-ben és 1958-ban leforgatott néhány film jellemzően elsőfilmes rendezők közepesre értékelt munkái voltak. Az első film a *Gerolsteini kaland* (1957) volt, amelynek Bencsik Imre írta a forgatókönyvét, és Farkas Zoltán rendezte. Farkas a háború alatt ugyan forgatott néhány filmet, de azután több mint tíz évre a vágószobába száműzték, és 1957-ben is csak egy film erejéig ülhetett vissza a rendezői székbe. Megemlítendő még Nádaszy László forgatókönyvíró első filmje, a *Razzia* (1958), amely a két háború közötti illegális kommunista pártnak próbált mítoszt teremteni, forgatókönyvét szintén Bencsik vállalta magára.

Jancsó Miklós 1958-ban forgathatta első játékfilmjét *A harangok Rómába mentek* címmel, melyet a felszabadulás tizennegyedik évfordulójára szántak. Jancsó az 1951-es „elveszett osztály” tagjaként valószínűleg azzal érdemelte ki a rendezés jogát, hogy 1956 őszén Kínában tartózkodott – a Néphadsereg táncgyűjtésének turnéját dokumentálta –, így azon kevés rendezők közé tartozott, akik nem voltak érintettek

16 == ÁBTL 3.1.2. M-37130. 59–61. Jelentés, 1957. szeptember 20. Vö. Varga, 2008: 41–42.

17 == Gervai, 2010: 36–38.

18 == ÁBTL 3.1.2. M-37130. 96–97. Jelentés, 1958. január 30.

19 == Varga, 2008: 36.

a forradalmi eseményekben. Az 1959 tavaszán bemutatott játékfilmjének fogadtatása azonban annyira rossz volt, hogy Jancsó kis híján eltűnt a süllyesztőben.

Az ekkor készült filmek megkérdőjelezhető minősége nem csupán a rendezők hibája volt. A Stúdió felszereltsége is hagyott kívánnivalót maga után, és a híradó-, illetve dokumentumfilmek gyártásához szokott stáb sem rendelkezett kellő szakértelemmel, bár a híradógyártásról átvezényelt két fiatal operatőr, Hildebrand István és Somló Tamás a hatalmas nyomás alatt gyorsan tanulta a játékfilm szakmát.

A Budapest Filmstúdió gyakorlatilag ugyanabban a helyzetben volt, mint a Filmiroda az 1930-as évek közepén. Égető szüksége volt egy Székely Istvánhoz hasonló nagy névre, aki presztízst adhat a Stúdiónak. Többen Várkonyiban reménykedtek, aki színészként fontos szerepet játszott a *Gerolsteini kalandban*, és egy tévéfilm, a *Sakknovella* erejéig rendezőként is feltűnt a Filmstúdióban. De mi volt az, amit Várkonyi nyújthatott?

== Várkonyi Zoltán

A kétszeres Kossuth-díjas Várkonyi Zoltán mellőzöttsége rövid ideig tartott. 1958-ban a *Sakknovella* mellett a Hunniában leforgatta hetedik mozifilmjét, a *Sóbálványt*, amely Karlovy Varyban elnyerte a fesztivál fődíját. Várkonyi gazdag színházi múltjának köszönhetően rendkívül gyorsan rendezett, ő volt a magyar filmgyártás „élmunkása”. A filmgyártásban a hatékonyság fontos mérőszáma az „egy forgatási napra eső hasznos filmméter”²⁰ volt. A játékfilmek esetében 1955-ben 71 méter volt az átlag, az ezt követő két évben pedig 79 méter. Várkonyi magasan verte a mezőnyt; a *Keserű igazság* esetében átlagosan 142 métert produkált naponta, a következő filmjénél pedig 122 métert. A filmszakmában prémiummal jutalmazták nemcsak a rendezőt, hanem az egész stábot, ha az előzetesen kalkulált költségekhez képest a filmet olcsóbban gyártották le.²¹ Azzal, hogy Várkonyi képes volt hetekkel lerövidíteni a forgatás előre megszabott idejét, drasztikusan csökkentette a filmek előállítás költségeit.

Fontos tényező volt továbbá, hogy Várkonyi kiterjedt színházi kapcsolatokkal rendelkezett, például régi barátja volt Major Tamásnak, aki 1945 óta igazgatta a Nemzeti Színházat. Számítani lehetett arra, hogy a Budapest Filmstúdió filmjeihez akár a legnagyobb színészeket is meg tudja szerezni. Ugyanakkor főiskolai tanárként jó érzékkel látta meg fiatal növendékeiben a kiemelkedő színészi tehetséget.

Várkonyi már a háború alatt tagja volt az akkor még üldözött kommunista pártnak, és ez feltételezte a mélyen beágyazott politikai kapcsolatokat. Átigazolása esetén arra is számítani lehetett, hogy a példája ragadóssá válik a Hunnia filmesei számára – érdemes itt filmgyári szövetségeseire, a Makk–Bacsó párosra vagy Fábri Zoltánra gondolnunk. Utóbbihoz családi szálak is fűzték, ugyanis Fábri felesége, Apor Noémi színésznő Várkonyi húga volt.

20 == Egypercnyi filmhez körülbelül 27 méter filmszalag szükséges.

21 == Langer, 1988: 128–135.

Várkonyi inkább rendező volt, mint író. Minden emblematikus filmje adaptáció.²² A forgatókönyvírásban társra volt szüksége, így filmjei minőségét nagyban meghatározta, hogy éppen kivel dolgozott együtt. E tekintetben fontos munkatársa volt Bacsó Péter, aki Várkonyi első három filmjében íróként működött közre. Sőt ő volt az, aki a 1950-es évek elején rábeszélte Várkonyit a filmrendezésre.²³

„Budai” jelentéseiben beszámolt arról, hogy 1959 elejére a Budapest Filmstúdió válságos helyzetbe került.²⁴ A Stúdió játékfilmjeinek színvonala – mind a minőség, mind a mennyiség tekintetében – oly mértékű csalódást keltett a Művelődésügyi Minisztériumban, hogy a játékfilmgyártás jogának visszavonását is napirendre vették. Első lépésként 1959 elején menesztették az igazgatót, Deák Györgyöt, majd február 24-re a Filmfőigazgatóság „beszélgetésre” hívta a játékfilmgyártó részleg filmeseit. A kétségbeesett érintettek (Jancsó Miklós, Nádasy László, Hildebrand István, valamint két forgatókönyvíró: Bencsik Imre és Galambos Lajos) a megelőző napon találkozót tartottak a Mátyás-pincében, amelyre meghívták Várkonyi Zoltánt is, hogy rábírájék a Hunniából való átigazolásra. Emellett ötleteket vártak tőle a Stúdió megreformálására.

Várkonyi 1957-ben már megégette magát, amikor társaival meg akarta alapítani a pasaréti stúdiót. Ennek ellenére továbbra is izgatta a Hunniából való kiszakadás. Várkonyi a Mátyás-pincében kifejtette, hogy csak akkor hajlandó átigazolni, ha műszaki fejlesztések történnek, és látványos személycseréket hajtanak végre a „játékfilm gárda” megerősítése érdekében. Várkonyi megígérte, hogy személyesen felkeresi Aczél Györgyöt, hogy megbeszélje vele a dolgot.²⁵

Aczél 1957 áprilisában került vissza a nagypolitikába, ekkor lett a művelődési miniszter egyik helyettese, majd egy év múlva, szintet lépve, az első számú helyettese. Illetékességi körébe tartozott a filmgyártás legfőbb szerve, a Filmfőigazgatóság.²⁶ Az 1960-as évek közepéig Szirmai István volt a kulturális élet legfőbb irányítója. Szirmait elsősorban a sajtó, a rádió, a televízió és a népszórakoztatás érdekelte. A filmművészetet, az irodalmat és a magaskultúrát meghagyta Aczélnek.²⁷ Ez azonban nem jelentette azt, hogy már ebben az időben korlátlan befolyással rendelkezett volna. Ezt jelzi, hogy a Hunnia élére 1959 végén azt a Horváth Mártont nevezték ki, akit Aczél ki nem állhatott.²⁸ Aczél csak fokozatosan terjesztette ki hatalmát a filmgyártásra, minden jel szerint a területszerzés egyik fontos állomása lehetett a Budapest Filmstúdió felkarolása.

22 == Gelencsér, 2013: 23–35.

23 == ÁBTL 3.1.2. M-37130. 245–246. Jelentés, 1959. november 19.

24 == Uo. 181–183. Jelentés, 1959. március 4.

25 == Uo.

26 == Révész, 1997: 217.

27 == Révész, 1997: 134–135.

28 == Marx, 2000: 60.

Aczél figyelmessége, társaságszeretete, szellemessége és tájékozottsága lehetővé tette, hogy a legkifinomultabb módon kezelje az emberi kapcsolatokat.²⁹ Mindent elkövetett, hogy a jelentős értelmiségiek, művészek kisebb-nagyobb gondjaikkal személyesen hozzá forduljanak, és így a lekötelezettjei legyenek. Kapcsolati hálója ezekben az években rohamos mértékben bővült. Várkonyit valószínűleg régebről ismerhette. Aczél sokáig színésznek készült. Az 1930-as évek végén, az 1940-es évek első felében elsősorban különböző szocialista kötődésű társulatokban szerepelt, amelyeknek meghatározó tagjai voltak Major Tamás és Várkonyi Zoltán is.³⁰ A benne lappangó színésznövendék valószínűleg később is erős szimpátiával és tisztelettel viszonyult Várkonyihoz.

Beszélgetésük a Budapest Filmstúdió ügyében igen gyümölcsöző lehetett, mert egy hónap múlva Várkonyi már a következőképpen nyilatkozott a *Népszavának*: „szerződést kötöttem a Budapest Filmstúdióval, ahol ezentúl rendszeresebben szeretnék játékfilmet rendezni. Júniusban kezdjük forgatni a Könyves Kálmán úti műtermekben új filmemet, amely az 1930-as évek elejének egyik legnagyobb port felvert eseményéről: a biatorbágyi merényletről és Matuska Szilveszterről szól.”³¹

A Stúdióban megtörténtek az elvárt személycserék is. Egyfelől maga Várkonyi kapott irányító szerepet, idővel ő lett a játékfilmes részleg művészeti vezetője. A vezető Ormos Tibor lett, akinek legnagyobb erénye az volt, hogy érdemben nem akadályozta Várkonyit. Kérdéses volt ugyanakkor, hogy ki kerüljön a Stúdió dramaturgiájának élére. A Magvető Kiadónál dolgozó Kristó Nagy István, aki „Juhász Lajos” fedőnéven³² írta jelentéseit, beszámolt róla,³³ hogy erre a pozícióra eredetileg Kiss Károly költő volt kiszemelve, de őt 1959. február 7-én vártalanul letartóztatták, később pedig három év börtönre ítélték a Mérei-per mellékperében.³⁴ Gyorsan találni kellett tehát valakit Kiss helyére. A választás Nemeskürty Istvánra, a Magvető Kiadó lektorára esett, aki április 1-én került a Budapest Filmstúdióhoz.

=== Nemeskürty István

Nemeskürty kinevezése meglepő volt, mert nem rendelkezett filmgyári tapasztalattal. „*A filmszakma felfigyelt rám, bár személy szerint senkit sem ismertem*” – emlékezett később.³⁵ Az adott helyzetben ez a hatalom számára előnyös volt, mivel jelöltjük nem volt tagja a filmgyári klikkeknek. Nemeskürty 1970-ben adott interjújában úgy emlékezett, hogy Révész Miklós, az akkori filmfőigazgató figyelt fel a *Filmvilágban*

29 == Sik, 2012: 120.

30 == Révész, 1997: 24.

31 == Várkonyi Zoltán – új filmjéről. *Népszava*, 1959. március 28.

32 == Szőnyei, 2012: 89.

33 == ÁBTL 3.1.2. M-18821/3. 153. Jelentés, 1959. május 14.

34 == Szőnyei, 2012: 157, 169, 174.

35 == Nemeskürty, 1998: 45.

és másutt megjelent kritikáira.³⁶ Kiválasztódásának folyamata azonban rendkívül összetett volt. Nemeskürty addigi életpályája számos kedvező, de több elbizonytalanító körülményt is magában rejtett.

Nemeskürty apja vezérkari tiszt volt, így ő is katonai pályára lépett, majd fiatal tisztként megjárta a háborút. A ludovikás múlt a Rákosi-rendszerben a legfőbb bűnök közé tartozott. A felé irányuló gyanút tovább tetézte, hogy Nemeskürty felesége berlini származású volt, akinek szüleivel egy háztartásban éltek. Nemeskürty éppen ezért kínosan ügyelt rá, hogy semmiféle pártérdekű társaságba ne keveredjen, a politikai témákat is kerülje.³⁷

Az 1940-es évek második felében a Horthy-rendszer tisztjeit sújtó üldöztetéseket Nemeskürty pályamódosítással kerülte el. A budapesti [tudomány]egyetem (1950-től Eötvös Loránd Tudományegyetem) magyar–olasz–művészettörténet szakos diákja lett, mindeközben megélhetési okokból konzervipari szakmunkás vizsgát is tett.

Karrierjét több esetben pozitívan befolyásolta rendkívüli nyelvtelensége: az amerikai fogságban megtanult angolul, felesége révén folyékonyan beszélt németül, ehhez jött az egyetemen az olasz, később pedig megszerezte az orosz nyelvtanári oklevelet is.

Életében döntő fordulatot hozott, amikor 1956 tavaszán állásra jelentkezett Hegedüs Gézánál, a Magvető Kiadó igazgatójánál. Hegedüs így emlékezett erre: „...a felsőbb hatóság értesített, hogy van még egy lektori státuszom, töltsen be azt is. Meg is hirdettetett, hogy bölcsészvégzettségű, irodalomban szakma szerint jártas embert keresünk, jelentkezzenek a Magvető Kiadónál. Jött úgy öt vagy hat fiatalember. Ezekkel külön-külön leültem beszélgetni, és közülük összehasonlíthatatlanul a legmegfelelőbbnek Nemeskürty Istvánt találtam.”³⁸

Az 1955-ben alapított Magvető kiemelt pozíciót foglalt el a könyvkiadásban, mivel a Magyar Írók Szövetsége kiadójaként jött létre. Legfontosabb célja a kortárs magyar irodalom megjelentetése volt, ami rendkívül kényes feladatnak bizonyult. „A szó szoros értelemben kapcsolatba kerültem az egész íróársadalommal” – írta Nemeskürty visszaemlékezésében.³⁹ A Magvetőnél folytatott szerkesztői, lektori tevékenysége nagyban hasonlított a forgatókönyveket javító, elbíráló dramaturgiai munkához.

Az 1956-os forradalom alatt a kiadó sorra adta meg a zöld utat az addig parkolópályára állított írók műveinek, köztük volt Mándy Iván, Végh György, Thurzó Gábor, Ottlik Géza, Kodolányi János, Hernádi Gyula.⁴⁰ Azonban a forradalom után is volt arra példa, hogy előlegfizetéssel támogattak üldözött írókat.⁴¹

36 == Szekfü, 2019: 108.

37 == Nemeskürty, 1998: 12.

38 == Hegedüs, 1989: 381.

39 == Nemeskürty, 1998: 34.

40 == Uo.

41 == ÁBTL 3.1.2. M-22133. 24. Jelentés, 1957. április 1.

A Magvető működését az állambiztonság nagy figyelemmel kísérte, számos ügynök jelentett az ott folyó gyanúsaként ítélt tevékenységekről.⁴² A kiadó több munkatársa lett az 1956 utáni megtorlás kárvallottja, többek között Hegedűs Géza, akit eltávolítottak a Magvető éléről, vagy Tóbiás Áron, Nemeskürty lektortársa, akit letartóztattak, majd elítéltek. Nemeskürty nem került az állambiztonság célkeresztjébe, „Juhász Lajos” fedőnéven jelentő munkatársa ártalmatlannak tartotta: „*Nemeskürty kitűnő szakember, de politikailag nem eléggé tájékozott és kissé »bohém« is, a pontosság nem erős oldala.*”⁴³

Aczél György az állambiztonsággal is szoros kapcsolatot ápolva fokozott figyelemmel kísérte a magyar kiadói életet, amelyet egyre inkább a felségterületének tekintett. Aczél tehát egy kellőképpen ellenőrzött környezetből választhatta ki a Budapest Filmstúdió jövőbeli fődramaturgját. Nemeskürty kiválasztásának döntő momentuma egy magánéleti ok lehetett.

Az 1950-es évek elején a diplomához szükséges tanítási gyakorlatot György Júlia orvospszichológus fiúintézetében szerezte meg. A háborúban elvadult gyerekek között Nemeskürty határozott, katonás fellépésére nagy szükség volt.⁴⁴ György Júlia már a Horthy-rendszerben is fontos szerepet vállalt a deviáns gyerekek nevelésében, így lett úgymond pótanyja az utcán kallódó, félárva Appel Henriknek, a későbbi Aczél Györgynek. Meglátva benne a tehetséget, az iskolázatlan kamaszt bevezette a pesti értelmiségi körökbe. Aczél 1962-re a Kossuth-díjat is kijárta egykori jótevőjének.⁴⁵

Ez az Aczél és Nemeskürty közti kapcsolódás lehetett – ahogy Marx József fogalmaz – az a „*piciny többlet*”,⁴⁶ amiért Aczél választása Nemeskürtyre esett.

Mindezek ellenére Nemeskürty a Budapest Filmstúdióban nem volt könnyű helyzetben. Társadalmi-származási háttere miatt „*már az első pillanatokban is érzékelhető gyanakvás*” vette körül. A fojtogató elszigeteltségből állítása szerint úgy tört ki, hogy megnyerte magának a gyár kisembereit; „*mindenkit felkerestem és bemutatkoztam. Elmentem a műhelyekbe, raktárakba, konyhákba, a vetítógépészekhez, irodákba. Sokat köszönhettem ennek az udvarias gesztusnak, ami előttem senkinek se jutott az eszébe.*”⁴⁷

== A Budapest Filmstúdió első sikerei

A Budapest Filmstúdió fellendülése a Várkonyi-riportban már említett *Merénylet* című film forgatásához köthető. Az 1950-es évek végén reneszánszukat élték a két háború közti időszakban játszódó filmek. A *Merénylet* számos korabeli filmhíradó-

42 == Szőnyi, 2012: 182–193.

43 == ÁBTL 3.1.2. M-18821-3. 61–62. Jelentés, 1959. március 7.

44 == Nemeskürty, 1998: 15–16, 20–21, 24–26.

45 == Popper, 2005: 103–104.; Révész, 1997: 10, 13.

46 == Marx, 2000: 65.

47 == Nemeskürty, 1998: 52.

val idézi meg a Horthy-korszakot, ügyesen kihasználva a Budapest Filmstúdió híradófilmes háttérét. A biatorbágyi hídról a mélybe zuhanó vonat forgatása komoly szakmai kihívás jelentett, amelynek a sajtó is nagy publicitást adott. Várkonyi szállította a filmhez a jelentős színészeket: Básti Lajost, Páger Antalt, Psota Irént, Major Tamást. A filmzenére Farkas Ferencet, a Zeneakadémia Kossuth-díjas tanárát kérte fel, akivel korábban már négy filmben dolgozott együtt. Farkas lett a hatvanas években forgatott szinte valamennyi Várkonyi-film zeneszerzője. A forgatókönyv elkészítéséhez elhívta a Hunniából Bacsó Pétert és Thurzó Gábort, a korszak két elismert filmes íróját. Várkonyi előző filmjének, a *Sóbálványnak* a sikere nem kis részben Thurzó írói tehetségének tudható be. Thurzó és Várkonyi együttműködése szép reményekkel indult, de „Budai” jelentése szerint „a »Merénylet« c. film forgatása alatt – mint nekem azt egyszer utána [Thurzó Gábor] említette – végleg összeveszett Várkonyival”.⁴⁸

A filmet a kritika jól fogadta, többen dicsérték Hildebrand István operatőri munkáját. Hildebrand az 1940-es évek vége óta dolgozott híradós operatőrként. Megtanult gyorsan, precízen, hatékonyan forgatni és reagálni a legváratlanabb helyzetekre, így alkalmas volt arra, hogy felvegye Várkonyi erőltetett tempóját.

A *Merénylet* forgatása alatt Hildebrand nem csupán operatőr, hanem fontos kreatív munkatárs is volt, aki kulcsfontosságú jelenteket talált ki. Sőt, állítása szerint bizonyos fókig tanította is Várkonyit, aki színházi rendezőként „megszokta azt, hogy a színpadi látómezőben képzelet el az eseményeket. Ki kellett találnom – az ő rendezői sérelme nélkül –, hogy a kamerát mint kifejező eszközt, mozgóvá tegyük [...] Várkonyit hozzászoktatni ahhoz, hogy próbáljon, ne oldalt ülni egy fotelben, és onnan nézni, mint ha az igazgatósági páholyban nézné az előadást, hanem jöjjön a kamera mellé.”⁴⁹ A *Merénylet*től megkezdődött Várkonyi és Hildebrand közel évtizedes alkotói együttműködése és barátsága.

Hamarosan átszerződött a Hunniától egy másik Kossuth-díjas rendező, Máriássy Félix is, és leforgatta a *Fapados szerelmet*. Máriássy minden jel szerint kapcsolatban állt az állambiztonsággal, és „Jenei” fedőnéven írta jelentéseit.⁵⁰

A tapasztalt rendezők elvándorlási kedvét fokozta, hogy Darvas József, a Hunnia ekkori igazgatója „a »helyet a fiataloknak« jelszóval csupa olyan rendezőnek ad lehetőséget, aki aztán hálás marad, ha egyáltalán csinálhat valamit, s így könnyen tudja kezelni őket” – számolt be „Budai”.⁵¹

Az ősz folyamán a Filmstúdió egy újabb feladatot kapott, amely növelhette presztízsét. Aczél György magához hívatta Várkonyit és Nemeskürtyt, és megbízta őket azzal, hogy készítsenek filmet 1960 áprilisára, a felszabadulás tizenötödik év-

48 == ÁBTL 3.1.2. M-37130. 245–246. Jelentés, 1959. november 19.

49 == Kocsis, 2015.

50 == Gervai, 2010: 93–110.

51 == ÁBTL 3.1.2. M-37130. 226–227. Jelentés, 1959. október 29.

fordulójára.⁵² Így készült el a *Három csillag* című szkeccsfilm. A filmben három rendező, Várkonyi, Jancsó Miklós és Wiedermann Károly mesél el egy-egy történetet. *A harangok Rómába mentek* csúfos bukása után Jancsó ezzel a filmmel kapott egy második esélyt.

Az 1959-es év tehát kitűnően alakult a Budapest Filmstúdió számára, de a féltékeny Hunnia hamarosan ellentámadást indított.

== A Budapest Filmstúdió és a Hunnia ellentéte

A konfliktus kirobbanásáról „Budai” a következőképpen írt jelentésében: „[Makk Károly] *Nemrég beszélt Darvassal* [Darvas József], *aki egy dühös megjegyzést tett: nem fogja engedni, hogy a Hunniás rendezők a Budapestben dolgozzanak. Makk úgy látja, hogy Darvas határozott akciót fog indítani a közeljövőben, annak érdekében, hogy a Budapest Filmstúdióban teljesen megszüntessék a játékfilmgyártást.*”⁵³

Mindenkit meglepve azonban Darvast 1959 végén leváltották, és az újjászervezett Magyar Írók Szövetségének élére nevezték ki. A helyére érkező Horváth Márton az erőszakos fiatalítást ugyan leállította – megnyerve ezzel az „öregeket” –, de a Budapest Filmstúdió elleni támadást a következő évben fokozott erővel folytatta. „*Ez volt a legnagyobb ellenszél éve. Azt hittük, meg is szűnünk*” – nyilatkozta később Nemeskürty.⁵⁴

A Budapest Filmstúdió blokkolására több eszköz is kínálkozott.⁵⁵ Egyrészt az alkotásait „elfelejtették” meghívni a filmművészeti kiállításokra és fesztiválokra, másrészt a Dramaturgiai Tanács módszeresen elutasította a forgatókönyveit. Ugyan mindkét stúdióknak külön-külön tanácsa volt, de azok személyi összetétele lényegében megegyezett, ami azt jelentette, hogy a hunniások domináltak. A Budapest Filmstúdióban egyedül Várkonyi rendelkezett azzal a tekintéllyel, amelyet a Dramaturgiai Tanács nem mert megkérdőjelezni. 1960-ban mindössze egyetlen filmet forgattak a Budapest Filmstúdióban, Várkonyi rendezésében a *Csutak és a szürke ló* című ifjúsági történetet. A filmről Várkonyi tíz év távlatából úgy nyilatkozott; „*életem egyik legnagyobb bukása volt, ma is boldogtalanul emlékszem rá vissza.*”⁵⁶ Ebben az esetben Várkonyi pozitív tulajdonsága, a fiatal művészek felkarolásának vágya fordult a visszájára, amikor Kézdi-Kovács Zsolt vizsgadolgozatnak szánt forgatókönyve alapján rendezett. A még csak főiskolás Kézdi-Kovács nem kellő jártassággal adaptálta Mándy Iván regényét.

52 == Nemeskürty, 1998: 55–56.

53 == ÁBTL 3.1.2. M-37130. 226–227. Jelentés, 1959. október 29.

54 == Szekfü, 2019: 113.

55 == Uo. 111–113.

56 == Uo. 186.

Mivel nemcsak a Budapest Filmstúdióban, de a Hunniában is reménytelenül halmozódtak az elutasított forgatókönyvek, a konkurenciaharc egyre elkeseredettebbé vált. A Művelődésügyi Minisztérium alá tartozó Filmfőigazgatóság 1960 tavaszán átadta a forgatókönyvek elfogadásának értékes jogát a két stúdióvezetőnek, Horváth Mártonnak és Ormos Tibornak. Ősszel a filmforgatás elindításának jogával bővült a stúdióvezetők eszköztára.⁵⁷ Azonban a két stúdióvezető döntéseit a minisztériumban folyamatosan megkérdőjelezték, és olyan nyomást gyakoroltak rájuk, hogy a jogaikkal nem tudtak élni. Magában a minisztériumban is nagy volt a bizonytalanság a filmek témaválasztását illetően. Felszólították a filmeseket, hogy „mai témákat” keressenek, ugyanakkor éppen a jelenben játszódó történetek voltak a legnagyobb támadásoknak kitéve.

Várkonyi Zoltán 1961 legelején, mindössze másfél hónapig vezetett naplójában említ egy, a Művelődésügyi Minisztérium és a Budapest Filmstúdió képviselői között lezajlott értekezletet, amelyet a „megbeszélés a jövőről” jegyében tartottak: „9 [forgató]könyv állt le, ma már a Pókháló is [...] Ormos idegösszeomlást kapott az értekezlet végére. Üvöltve távozott. Nekem csak a fejem volt vastagabb és reményem valamivel kisebb. Hogy mászunk ki ebből?”⁵⁸

A két stúdió tehát nemcsak egymással állt súlyos konfliktusban, hanem a minisztériummal is. Személyi okai is lehettek annak, hogy a Budapest Filmstúdió végül nem őrlődött fel a kétfrontos küzdelemben.

Mint láttuk, Várkonyi bejáratos volt Aczél Györgyhöz. Naplója tanúsága szerint körülbelül heti rendszerességgel találkozhattak. Várkonyi egy másik szálon, Major Tamáson keresztül is kapcsolódott Aczélhoz, sőt rajta keresztül a legmagasabb szintre is fellátott. Politikai értelemben Major az 1960-as évek elején volt a csúcson: mivel kitűnően ultizott, gyakori vendég volt Kádár Jánosnál.⁵⁹

Aczél ebben az időben vált Kádár legfőbb bizalmasává, kiemelkedve ezzel a főtitkár körüli, féltucat főt számláló szűk baráti társaságból. Tovább erősítette a Budapest Filmstúdió helyzetét, hogy a filmfőigazgató, Révész Miklós is pártolta őket,⁶⁰ talán csak a felülről jövő utasításnak megfelelően, de hozzájárulhatott ehhez az is, hogy a forradalom előtt Révész maga is vezette a Stúdiót. Nemeskürty helyzete a Filmstúdiónál ekkor még elég ingatag volt,⁶¹ megmaradásának fontos oka lehetett, hogy Várkonyi, minden jel szerint, szövetséget kötött vele, és rá is kiterjesztette a védőhálóját.

57 == Varga, 2008: 52.

58 == MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár. Ms 6188/65–66. Várkonyi Zoltán naplójegyzetei 1961. január 1. – február 20.

59 == Huszár, 2003: 118.

60 == Szekfü, 2019: 111.

61 == ÁBTL 3.1.2. M-37130/1. 31–34. Jelentés, 1962. május 11.

A Hunnia tiltotta alkotóinak „átkirándulását” a Budapest Filmstúdióba, az ebből fakadó konfliktus a *Katonazene* című film körül csúcsosodott ki. Makk Károly és Bacsó Péter már 1959 tavaszán dédelgette a huszárromantikával kegyetlenül leszámoló film ötletét.⁶² Bródy Sándor rövid novellájából Bacsó írt forgatókönyvet a Budapest Filmstúdióknak, a rendező Makk lett volna. „Jenei” állambiztonsági jelentésében a következőképpen világította meg az ügy hátterét: „*A könyvet általános jó véleménnyel elfogadták. Közben azonban határozat született, miszerint a Hunnia rendezői nem vendégeskedhetnek a Budapest Stúdióban. A Hunnia megpróbálta a könyvet átkérni, ezt azonban Várkonyi Zoltán, mint a Budapest művészeti vezetője nem engedte. Nemrég [a Budapest Filmstúdióban] elhatározták, hogy a filmet Márton Endre és Hincs [Hintsch] György rendezzi. Felhívták telefonon Bacsót mint szerzőt, és felszólították, hogy a már kész könyvön nagyobb átírásokat hajtsen végre. Bacsó ezt a kérést megtagadta, mondván, hogy ő így tartja jónak a könyvet, másrészt Márton Endre is így tartotta jónak, amíg csupán a dramaturgiai tanácsstag szerepkörében találkozott vele. Ezek után Várkonyi felkereste Bacsót, azt mondta, igaza van, nem érdemes tovább dolgoznia valamiért, amikor külön pénzt már kap érte. A könyvet átírja Marton és Hincs (már dolgoznak is rajta), Bacsó felveheti a teljes »dohányt«, legfeljebb ne írassa ki a nevét a filmre és így mindenképpen jól jár.*

Bacsó Péter az ügyben a Szerzői Jogvédő Hivatalhoz fordult jogorvoslatért. E pillanatban már hivatalos úton folyik az ügy tisztázása.”⁶³

A Monarchia korában játszódó *Katonazene* volt a Budapest Filmstúdió első kosztümös filmje, és ez volt a stúdió vezető operatőrének, Hildebrand Istvánnak az első színes filmje. A nyomasztó 1960-as év után a Stúdió bizonyítani akart, hatalmas energiákat mozgósított a film érdekében. Egyrészt kitűnő színészeket vonultatott fel, másrészt Nemeskürty, szakértők bevonásával, átfogó kutatómunkát végzett, hogy a korabeli huszárok mind megjelenésükben, mind viselkedésükben minél hitelesebbek legyenek. Bár nem Várkonyi volt a rendező, naplója tanulsága szerint személyesen követte és aggódta végig a forgatást.⁶⁴ A filmet 1961 szeptemberében mutatták be. A *Népszabadság* hírhedt kritikusa, Molnár Gál Péter a következőképpen összegezte véleményét: „...*a legutóbbi másfél esztendő egyik legsikerültebb magyar filmjét láthattuk*”.⁶⁵

Immár senki sem kérdőjelezte meg a Budapest Filmstúdió játékfilmes pozícióját. Az Aczél György támogatását élvező Várkonyi–Nemeskürty-szövetség az 1960-as években komoly művelődéspolitikai hátszéllel rendelkezett, és minden bizonnyal a legjelentősebb pénzügyi lobbierővel bírt a magyar filmgyártásban. A politikai párt-

62 == ÁBTL 3.1.2. M-37130. 207–209. Jelentés, 1959. november 19.

63 == ÁBTL 3.1.2. M-18658. 46. Jelentés, 1960. szeptember 7.

64 == MTA Kézirattár. Ms 6188/65–66. – Várkonyi Zoltán naplójegyzetei 1961. január 1. – február 20.

65 == Molnár G. Péter: *Katonazene. Népszabadság*, 1961. szeptember 29.

fogás komolyan hozzájárult ahhoz, hogy a Budapest Filmstúdió olyan kezdő rendezők kibontakozását segíthette, mint Gaál István vagy Jancsó Miklós. A gazdasági lobbierő pedig lehetővé tette, hogy az alkotópáros egymás után gyártsa a nagy költségvetésű kosztümös filmeket: *A kőszívű ember fiait* (1965), az *Egy magyar nábobot* (1966) és a *Kárpáthy Zoltánt* (1966), és e filmek gyártása során felgyülemlett tapasztalat tette lehetővé minden idők legdrágább magyar filmjének, az *Egri csillagoknak* (1968) az elkészítését.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.2. Munka dossziék (M-dossziék)

M-37130. „Budai”

M-37130/I. „Budai”

M-22133. „Dávid Mátyás”

M-18821-3. „Juhász Lajos”

M-18658. „Jenei”

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

A-1204. „Hunnia Filmstúdió (»munkástanács« vezető tagjai)”

Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár

Ms 6188/65–66. Várkonyi Zoltán naplójegyzetei

1961. január 1. – február 20.

=== Hivatkozott irodalom ===

Gelencsér, 2013

Gelencsér Gábor: Különös ismertetőjelek – A Várkonyi-féle (munkás)mozgalom.

In *Várkonyi 100 – Tanulmányok Várkonyi Zoltánról*. Szerkesztette: Jákfalvi

Magdolna. Balassi – Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest. 23–35.

Gervai, 2010

Gervai András: *Fedőneve „szocializmus”*. Jelenkor, Pécs.

Hegedüs, 1989

Hegedüs Géza: *A visszanyert élet*. Szépirodalmi, Budapest.

Huszár, 2003

Huszár Tibor: *Kádár János I. Szabad Tér* – Kossuth, Budapest.

Langer, 1988

Langer István: *MAFILM Krónika 1948–1987*. Kézirat, Budapest.

Marx, 2000

Marx József: *Jancsó Miklós két és több élete*. Budapest, Vince, Budapest.

Nemeskürty, 1998

Nemeskürty István: *Elrepült a gyors idő*. Budapest, Szabad Tér, Budapest.

Révész, 1997

Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Sík, Budapest.

Romsics, 2010

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest.

Sík, 2012

Sík Endre: *A kapcsolati tőke szociológiája*. ELTE Eötvös, Budapest.

Székely, 1978

Székely István: *Hyppolitól a Lila akácig*. Gondolat, Budapest.

Székfü, 2018

Székfü András: *Így filmeztünk*. MMA, Budapest.

Székfü, 2019

Székfü András: *Így filmeztünk 2.* MMA, Budapest.

Szőnyei, 2012

Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. I. Noran, Budapest.

Varga, 2008

Varga Balázs: *Filmirányítás, gyártástörténet és politika Magyarországon 1957–1963*.
Doktori disszertáció, Budapest.

==== Sajtó ====

Népszabadság
Népszava

==== Filmes hivatkozás ====

Kocsis, 2015

Kocsis Tibor (rendező és operatőr): Jelenetek egy operatőr életéből – Hildebrand István legendárium [DVD]. 2015.

Kulcsszavak

=====

film-színház, értelmiség, 1956

Lauer az *Akli Miklós*ban, 1986.

Fortepan /Révész György

/ Position Struggles in the Hungarian Film Industry in the Era of Retribution After 1956 /

The emergence of Budapest Film Studio

In the hectic years after the revolution of 1956, a number of agents were active in the Hungarian filmmaking scene. The practices of the era can be well reconstructed from their reports. In the period of retribution after 1956, the artists in Hunnia Film Studio tried to obtain the protection of one of the several cliques, and various alliances were formed and broken one after the other. As there was a considerable shortage of experts in filmmaking, there was no significant retribution among them. From the perspective of the power, a possible solution was to establish another studio as a competitor to break the feature film production monopoly of Hunnia Studio, which was filled with “counter-revolutionary elements”. The plan was supported by György Aczél, who returned to politics in the spring of 1957, and whose main fields of activities were literature and film.

The new feature film unit was eventually formed in Budapest Film Studio, which had only produced news and documentary films previously. The team, which lacked experience in feature film making, desperately needed a leading name. As György Aczél and Zoltán Várkonyi seemed to be in good relationship, Várkonyi became the artistic director of the studio. For the other key position, the head of dramaturgs, István Nemeskürty was chosen, who had previously been unknown in filmmaking.

The system of networks that developed in this era determined Hungarian filmmaking for several decades. Várkonyi and Nemeskürty, enjoying Aczél’s support, had a considerable financial lobbying power in the 1960s. It made it possible for the two artists to create a series of high-budget historical films, the pinnacle of which was the most expensive Hungarian film ever made, *The Stars of Eger* (1968).